

Проаналізувавши дані таблиці 2, очевидне збільшення обсягу національного доходу майже вдвічі.

У період 1929—1935 років промислове виробництво збільшилось у 3,1 рази, а національний дохід від сільського господарства зменшився. Після Великої Вітчизняної війни за 7 років (з 1946 по 1952 роки) валова продукція промисловості збільшилася у 2,5, а сільського господарства — в 1,5 рази. В цей період було знижено граничний розмір заробітної плати, а також проводилися щорічні займи в розмірі місячної заробітної плати. Заготівельні ціни на сільськогосподарську продукцію відшкодовували тільки десяту частину витрат колгоспів на вирощування зернових, одну двадцяту — м'яса, одну п'яту — молока. Так як продукція сільського господарства буквально націоналізувалась, то отримана компенсація по трудоднях була символічною.

Селяни виживали завдяки присадибним ділянкам, з яких потрібно було платити значні податки натурою та грошми. Кожен колгоспник мав певну кількість трудоднів, яку повинен був відпрацювати в колгоспі. В іншому випадку заводилась кримінальна справа або забирали присадибну ділянку. Покинути село було неможливо, адже до 70-х років колгоспники не мали паспортів. Вирватися з безвиході можна було двома шляхами: піти вчитися в місто, або найнятися по оргнабору на будівництво. Ці умови спрацьовували тільки при наявності довідки з сільради, отримати яку було дуже важко. Доля селян, зайнятих в колгоспах та на присадибних ділянках у 1950 році, складала 44%. Таким чином, низькі ціни були "надутою" категорією за рахунок інших.

В. А. Рудь

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА І ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ В 1960-80 рр.

Політична "відлига", проголошена з трибуни ХХ з'їзду КПРС, викликала до життя позитивні зміни в духовній сфері українського суспільства. З ініціативи наукової та творчої інтелігенції поступово поверталися українському народові незаслужено забуті, а то й засуджені в період сталінщини наукові праці, літературно-мистецькі твори тощо. Були відмінені сумнозвісні постанови ЦК КПРС щодо опер "Велика дружба", "Богдан Хмельницький", "Від щирого серця" та інші, знята огульна і несправедлива критика з таких відомих українських митців як Г. Жуковського, Б. Лятошинського, М. Колесси, М. Вериківського та інших.

У другій половині 50-х років побачили світ ряд нових періодичних видань. Серед них "Радянське літературознавство", "Прапор", поновилося видання журналу "Всесвіт". Важливим, на нашу думку, було прийняте вже в 1953 р. рішення про збільшення тиражу українських газет. Помітною подією в науковому і культурному житті України стала підготовка першої Української Радянської Енциклопедії узагальнюючого "Нарису історії філософської думки на Україні", підручника "Історії Української РСР".

Демократизація суспільного життя спричинила появу цілого ряду нових наукових центрів, громадських організацій,

творчих спілок, в тому числі — Спілки журналістів України (1957 р.), Спілки працівників кінематографії (1958 р.), Українського хорового товариства (1959 р.) та інших.

Процес реформування тоталітарної системи, ревізія окремих аспектів сталінізму в ідеологічній і культурній ділянках вплинули на виникнення і подальше формування покоління українських шестидесятників, активність якого припадає на другу половину 1950-х — початку 60-х років. Нова течія в літературі і мистецтві різнилася безперечно колом порушених проблем, повністю відмінних від офіційної думки підходів до їх розв'язання. В кінці 50-х — на початку 60-х років увагу української інтелектуальної еліти привернула зокрема криза моралі суспільства, яка виявила себе в зневазі до особистості, її невпізнанного духовного світу, нівелювання загальнолюдських цінностей тощо.

Спроби серйозно розібратися в цих питаннях, осмислити наявні негативні явища наштовхнулися на рішучу протидію політичного керівництва. Першим вдарив на сполох відділ пропаганди і агітації ЦК КП України, який, проаналізувавши численні газетні публікації, прийшов до висновку, що в багатьох матеріалах на морально-етичні теми "...на перший план висувається не глибокий показ душевної краси радянської людини, не пропаганда комуністичних рис характеру, а висвітлення з сенсаційним присмаком внутрішнього світу відщепенців, людей із спотвореними поглядами на життя і негідною поведінкою... За темами таких виступів деякі журналісти йдуть на задвірки життя. Вони не шкодують фарб для зображення негативних вчинків, без потреби порпаються в психології аморальних людей"¹.

Суворій критиці була піддана київська газета "Вечірній Київ" за публікацію "Теплушники", "Приватне життя Федора Устименка", "Бродить по місту заброда", "Коли розлучаються двоє" та ін., а також часописи "Дніпровський водник", "Запорізька правда". Останньому, наприклад, дорікалося за публікацію статті "Загублена совість", присвячена проблемам неповних сімей.

Позицію відділу пропаганди і агітації підтримав Секретаріат ЦК КПУ, який своєю постановою від 17 лютого 1961 року визнав за доцільне розіслати постанови партійних ідеологів всім обкомам партій ЦК ЛКСМУ, редакціям республіканських, обласних газет для "вжиття заходів"².

Не залишилось непоміченим для ЦК КП України і оповідання Б.Харчука "Мала мати сина", опублікованого 11 грудня 1969 р. на сторінках "Літературної газети".

Як довідуємося з постанови ЦК КПУ від 21 січня 1960 р. "Про помилки "Літературної газети" в згаданому літературному творі, на думку партійних функціонерів "...в алегоричній формі дається національне обмеження, політично невірне, об'єктивістське трактування громадського обов'язку любові до Вітчизни"³.

Всіляко експлуатуючи тезу про партійність радянської літератури і мистецтва, пропускаючи кожен особистість через "прокрустове ложе" методу соціалістичного реалізму, політичне керівництво прагнуло підкорити собі талант, зробити його слухняним виконавцем своєї волі.

"Не можна сказати, — визнавав пізніше Євген Сверстюк, — що кожен однаково утримувався на висоті нонконформізму і що ті твори були бездоганні з нинішнього погляду. Але вони були затаєним голосом громадської думки, вони явно вирізнялись і одразу ж впізнавались і редакторами, і читачем. І саме такі чесні твори були виразом моральної позиції шестидесятників... Іван Дзюба в перших публікаціях пополохав міщанське болото: він знайшов цитати з Маркса, а потім з Леніна, які звучали викривально, і повів їх зовсім не в той бік... Іван Світличний виводив соцреалізм на загальнолюдський простір і демонтував теорію партійної літератури. Іван Драч приніс перші вірші, незвичні і незрозумілі, так, наче його ніколи не вчили, про що і як треба писати... Микола Вінграновський тривожно заговорив про свій народ і метафори його зазвучали апокаліптично. Василь Симоненко заговорив з Україною в тоні недозволеної щирості й відвертості. Ліна Костенко зрідка виступала з вірша-

ми, але то були вірші такого звучання, наче вся радянська поезія до неї не існували. Валерій Шевчук писав блискучі психологічні новели “ні про що”. Євген Гуцало естетично животворив образи поза межами “соціальної дійсності”, а Володимир Дрозд відкривав цю соціальну дійсність з недозволеного боку. Зовсім не те і зовсім не так, як того навчали в інституті, малювали Віктор Зарецький, Алла Горська, Люда Семикіна, Галина Севрук, Панас Заливаха, Вен’ямін Кушнір...”⁴.

Своєрідним сигналом для розгортання нового підходу не лише проти інакшумців в літературі і мистецтві, а й проти свіжих, вільних від колишніх пут творчих сил, стало відвідання М.Хрущовим виставки в Манежі 1 грудня 1962 року. Підбурені безпосереднім організатором цієї ганебної акції Л.Ф.Ілліговым, 1-й секретар ЦК КПРС без тіні сумніву навіщував політичні ярлики всім присутнім представникам неофіційного мистецтва “звинувачував їх у зраді інтересів народу”. Мало чим відрізнялися і наступні проробки творчої інтелігенції — 17 грудня 1962 р. в будинку прийомів на Ленінських горах та 8 березня 1963 р. в Свердловському Залі Кремля. Особливо гнітючого враження справив виступ Хрущова в Кремлі. Якось плутано він хвалив Є.Вучетича, О.Твардовського, О.Солженіцина, Г.Чухрая, безпідставно лаяв цікавий за своїм задумом фільм М.Куцієва “Застава Ілліча”. Незрозумілим і неприйнятним стали ті фрагменти виступу, в якому ініціатор викриття культу особи якимось двозначно висловився щодо заслуг Сталіна перед партією і комуністичним рухом, його відданість марксизму і комунізму. Щодо теми сталінських репресій, то Хрущов не вагаючись заявив, що тема ця складна і небезпечна, а отже підходити до неї треба вкрай обережно. Згодом заява була розцінена не інакше як заклик до обмеження публікацій даної тематики⁵.

Порівнюючи сценарії кампанії, спрямовані проти творчої інтелігенції, інакшумства в літературі та мистецтві можна переконатися, що виготовлялися вони на одній політичній кухні. Протягом двох днів

9-10 квітня 1963 р. проходила нарада активу творчої інтелігенції та ідеологічних працівників України. Її загальний тон визначала доповідь 1-го секретаря ЦК КПУ М.Підгорного, який, лякаючи присутніх підступністю буржуазної пропаганди, ідеологічними диверсіями, вслякко наставляв “незрілих” відірваних від життя літераторів і митців. “Відомо, — наголошував лідер республіканської партійної організації, — що незрілі люди, насамперед серед молоді, не завжди вміють знаходити правильної відповіді на гострі питання сучасності. Присутній тут ідеологічний актив повинен знати, що коли ми через недоліки організації ідеологізації не завжди, або несвоєчасно допомагаємо таким людям, вони інколи заплутуються в тенетах ворожої пропаганди, роблять перші кроки на хибному небезпечному шляху”⁶. Один з таких хибних шляхів М.Підгорний вбачав в захопленні “описанням неподобств культу особи Сталіна”, що не завжди дозволяє бачити “всього того величного, що завдяки героїчній праці партії і всього народу відбувалося в країні тоді і відбувається сьогодні”⁷.

Як єдиний можливий засіб оздоровлення клімату в середовищі творчої інтелігенції, керівник КПУ вважав ствердження соціалістичного реалізму, який “все дає для митця закривши шлагбаум тільки перед бездарністю і ворожим ставленням до комуністичних ідей”⁸.

Важко сказати, якими саме категоріями М.Підгорний визначав творчість І.Драча, М.Вінграновського, Є.Гуцала, В.Коротича, Л.Костенко, яким в доповіді присвячувались чимало прикрих рядків. А от літературний доробок, творчість талановитого майстра слова В.Некрасова він неоднозначно відніс до “дрібнобуржуазного анархізму”, якого “партія і народ терпіти не можуть”⁹.

Різкій і необгрунтованій критиці були також піддані прибічники абстракціонізму — професор Київського політехнічного інституту Фаерман, який в листах до ЦК КПУ проводив ідеї справжнього плюралізму в мистецтві, а також молодий архітектор і художник Сумар, чий самотні жи-

вописні полотна “Ніч”, “Пам’ять”, “Квіти Некрасовій” привернули увагу не тільки в Україні, а далеко за її межами.

Лексика виступу 1-го секретаря ЦК КПУ М.Підгорного, його повчальний тон, безапеляційність і поверховість суджень дуже нагадували тогочасні хрущовські виступи. Власне, така манера ведення розмови з творчою інтелігенцією була характерною не тільки для вищих партійних керівників, хоча вона все частіше отримувала рішучий опір. В Харкові, наприклад, “настановча лекція” секретаря обкому по ідеології Ю.Склярова, викликала різке невдоволення у літераторів. Відомий письменник В.Чичибабін прямо заявив: “Не можна, щоб твори письменників піддавались в питаннях відання сваволі якогось дурня, і ніхто не веде з цим ніякої боротьби. А куди дивились ми, що ми безсильні люди? Я не вірю, що це може бути, але якщо такі явища мають місце з ними необхідно боротися, якщо це є, то вона є результатом нашої несміливості, нашої недбалості”¹⁰. Проти адміністрування в літературі і мистецтві виступали також харків’яни А.Полонський, А.Філатов та інші.

На жаль, висновки зроблені з партійних зборів Харківським обкомом КПУ, ЦК Компартії України ще раз засвідчили їх неготовність до предметного та обгрунтованого діалогу, невміння піднятися над усталеними діячами. Так, доповідаючи керівництву КПУ, консультант відділу науки і культури ЦК Костюченко наголосив на непідготовленості зборів, під час яких “...замість обговорення роботи письменників в окремих виступах чулося безпідставна, а іноді і злісна критика на адресу партійних та радянських органів. Крім цього, з непартійних позицій захищалися подібні окремі ідейно хибні твори”¹¹.

Виходячи з рекомендацій апарату, секретар ЦК КПУ А.Скаба доручив проаналізувати виступи на зборах Харківського відділення письменників і підготувати відповідне рішення Секретаріату ЦК.

Подібна прискіпливість до творчої інтелігенції була не випадковою. Зростання її активності, висловлення власної позиції

щодо найбільш важливих питань подальшого розвитку країни в цілому і України зокрема, тягіння до власного коріння, народних традицій, сприймалося партійно-державним керівництвом як реальний шлях до національно-культурного відродження, яке в його уяві ототожнювалося з “українським буржуазним націоналізмом”.

У цьому переконуємося, ознайомившись з доповідною запискою в Політбюро ЦК КПУ “Про недоліки в творчій і організаційній роботі Спілки радянських письменників України”, підготовленій напередодні IV з’їзду письменників завідувачим відділом науки і культури ЦК КПУ Ю.Кондуфором, а також іншими працівниками вищезначеного відділу В.Єфременком, В.Щербаком, П.Івановим.

Прибравши собі функції літературних критиків, партапаратники між іншим звинуватили Івана Ле, який в романі “Хмельницький” нібито невиразно показав класове розшарування суспільства часів визвольної війни”. Дісталось і Михайлу Стельмаху, у романі якого “Кров людська не водиця” не проглядається провідної сили революційного руху пролетаріату”. Не викликали захоплення авторів доповідної записки і спроби Олександра Ільченка, Дмитра Іщенка, інших відомих письменників звернутися в своїй творчості до історії українського народу, показати його самобутність і неповторність. “Безперечно, — роблять вони висновок, — не можна зневажати творчі уподобання того чи іншого письменника і пов’язувати якісь теми, але не можна також і залишатись стороннім до розвитку “історичної стихії”. Коли все, що є найталановитішого і найдосвідченішого в літературі, звертається до пройдешнього, а не прийдешнього, то це не може не викликати серйозних заперечень. Так, ми вправі пишатися своїм героїчним історичним минулим, але ми повинні формувати комуністичні характери наших сучасників”¹².

На думку апарату відділу науки і культури цим завданням не відповідали твори Миколи Руденка “Вітер в обличчя”, Василя Козаченка “Сальвіа”, Любомира Дмитерка “Розлука”, в яких спостерігаються

“відверте смакування морально-психологічних проблем”, поетичні збірки “Теплові”, “Любисток”, “Весняні журавлі”, “В любові признаюся”, що розцінювалися як “апологетика” крайнього індивідуалізму з усіма його атрибутами. Ніяк не вписувалася в офіційні визначені параметри творчисть Ліни Костенко, яку критики з ЦК КПУ звинувачували у притягуванні ідей “цвєтаєвщини” і “гумільовщини”.

Серйозну стурбованість висловлювали Ю.Кондуфор та його колеги по відділу щодо реальних кроків з боку окремих письменників та критиків по поверненню українській історії та культурі незаслужено забутих імен. Як “слабка в теоретичному і безхребетна в політичному відношеннях” була охарактеризована стаття критика Олега Бабишкіна, який намагався ввести в літературний обіг поетичну спадщину Олександра Олеся. Негативну оцінку отримали також другий том “Історії української літератури” (редактор С.Крижанівський), “Нариси української драматургії” М.Кузякіної, в яких згадувалися імена Андрія Заливчого, Гната Михайліченка, Василя Чумака, Миколи Зерова, Василя Блакитного, деякі літературні угруповання 20-х років. Не обійшли своєю увагою автори документів і процес “бродіння” в середовищі творчої інтелігенції, здатний “підживлювати” націоналістичні тенденції. Так говорилося в документі, — “...критикуючи як в приватних розмовах, так і у виступах на письменницьких зборах, окремі недоліки, що мали місце в зв’язку з культм особи в культурному будівництві республіки, деякі письменники, як наприклад, М.Шумило, Л.Забашта, В.Швець, В.Минко, В.П’янов, С.Крижанівський висвітлюють ці недоліки тенденційно однобічно в перебільшеному вигляді, припускають твердження, які об’єктивно перевертаються з ворожою буржуазно-націоналістичною пропагандою. Головним пунктом всіх цих розмов та виступів, є те, що на Україні в післявоєнні роки нібито проводиться свідомо політика русифікації, заважає українська культура”¹³.

Як нам здається, в доповідній записці відділу науки і культури ЦК КПУ штучно

принижувався ступінь невдоволення творчої інтелігенції, яке зводилося до рівня побутових розмов окремого кола осіб. Між тим, тривога за національну культуру охоплювала все більше число літераторів і митців наукової інтелігенції, студентства, яке виливалося врешті-решт в рішучий протест проти політики русифікації.

Не знаходили необхідної підтримки з боку партійних, радянських, комсомольських органів Клуби творчої молоді в Києві, Львові, Придніпровську, а також творчі студії при вищих учбових закладах, в науково-дослідних інститутах, видавництвах тощо. Одна з них, очолювана Дмитром Білоусом, що діяла при республіканському видавництві “Молодь”, не витримала випробування часом, очевидно саме за того, що в складі її активу були ті ж “сумнівні особи” — Ірина Жиленко, Микола Холодний, Григорій Тименко та ін.¹⁴

На рубежі 60—80-х років своєрідною трибуною української вільної думки стали громадсько-політичні та літературно-художні журнали, які відкривали для широкої аудиторії нові імена, широко пропитували спадщину 1920—30-х років, розгортали дискусії щодо визначення суспільно-політичних та літературно-мистецьких явищ.

Важливий внесок в підтримку молодих, свіжих, творчих сил зробили зокрема, “Літературна Україна”, редагована Павлом Загребельним. Нею були опубліковані широкі добірки віршів М.Вінграновського, І.Драча, В.Коротича, Л.Костенко, оповідань Є.Гуцала, Ю.Щербака, змістовні статті, присвячені проблемам збереження національно-історичної спадщини, пам’яток багатовікової культури. Подібна громадська позиція згаданого та подібних часописів викликала заперечення ідеологічного апарату ЦК КПУ. “...Стало модним, — писали в доповідній записці секретар ЦК КПУ А.Скаба та завідувач відділом науки і культури ЦК КПУ Ю.Кондуфор, — представляти читачам твори молодих літераторів без особливої вимогливості і принциповості. Це зумовлено тим, що дехто з керівників літературно-критичних органів дещо однобічно зро-

зумів ліквідацію наслідків культу особи Сталіна, в природному і необхідному відборі творів до друку безпідставно став вбачати методи адміністрування, а в довільному друку — вони справжній вияв свободи творчості... Дехто з керівників друкованих органів став поступатись перед натиском молодих — і послабив вимогливість до їх творчості (редактор “Вітчизни” Д.Копиця, редактор “Літературної України” П.Загребельний), а дехто просто їх ігнорував (редактор “Дніпра” В.Большак). Тим часом літературно-художні журнали та газета “Літературна Україна” повинні стати справжніми осередками вихованню літературної молоді”¹⁵.

Так, ЦК Компартії України домігся від Президії Спілки письменників України рішення про зміщення ряду редакторів літературно-художніх, громадсько-політичних та наукових журналів і призначення на ці посади “політично випробуваних і загартованих” письменників і критиків.

Наприклад, головним редактором “Вітчизна” став член Президії, заступник голови СПУ Любомир Дмитерко, який завжди творив “по вказівці власного серця, що належало партії”. Журнал “Радянське літературознавство” очолив літературний критик, член Президії СПУ Леонід Новиченко, відповідальним редактором журналу “Дніпро” був призначений член Президії СПУ Олександр Підсуха. Лише завдяки реальній підтримці керівництва СПУ на певний час вдалося втриматись редактору “Літературної України” П.Загребельному, хоча його можливості в роботі були значно обмежені¹⁶.

Щільна опіка редакційних колегій часописів була не випадковою. Популярний в 60-х роках вираз “Перш, ніж ввести танки в Чехословаччину, треба було ввести їх в “Новый мир” мав під собою певні підстави, оскільки оскільки такі видання впливали на формування суспільної свідомості.

У зв’язку з цим привертає увагу спланована в Львівському комітеті обкому партії під керівництвом його секретаря В.Маланчука кампанія проти редколегії журналу “Жовтень” і його головного редактора Р.Братуня.

Обговорення часопису на бюро Львівського обкому партії 14 жовтня 1965 року було організоване і проведене у краєвих традиціях 30-х — початку 50-х років. Чого, наприклад, вартий виступ секретаря по ідеології обкому В.Маланчука, який, без сумніву, заявив про те, що саме Ростислав Братунь зробив журнал “пристанцем всіх скривджених і ображених, допустив становище, коли найкращою перепусткою на сторінки журналу є посвідка про те, що автор відсидів у тюрмі”.

Не погребував В.Маланчук і спробами звести на бюро обкому особисті рахунки з Братунсем, підкресливши, що письменник у минулому був націоналістом, “допускав серйозні ідейні прорахунки”.

Секретаря по ідеології підтримав і львівський партійний лідер Василь Куцевол, який, підсумовуючи обговорення, погрожував літераторам: “Ми не допустимо націоналістичних вихваток” на сторінках журналу¹⁷.

Прагнучи захистити редколегію часопису від несправедливих звинувачень, посягав В.Маланчука та його підручних, Ростислав Андрійович Братунь звернувся до ЦК КПУ з листом, в якому розкрив справжні мотиви конфлікту: “...Взагалі для тов.Маланчука В.Ю. характерний вияв підозрливості і недовір’я до авторів “Жовтня”, зокрема, до молоді. Так, йому не подобаються такі наші автори, як М.Косів, Б.Горинь, М.Ільницький та інші. Звісно, легше заборонити друкуватись, дискримінувати, ніж виховувати творчу молодь, а тов.Маланчук В.Ю., як видно з багатьох фактів, з провалу роботи з творчою молоддю, очевидно, був би дуже задоволений, якби вона взагалі не існувала.

Не подобається тов.Маланчуку В.Ю. стаття Б.Гориня про молодого скульптора Ф.Бриж. Про творчість Ф.Бриж можна сперечатися, але не можна заперечувати цього своєрідного таланту”.

На жаль, користуючись принципом “Партапарат завжди правий”, секретар ЦК КПУ А.Д.Скаба не захотів об’єктивно розібратися з проблемами журналу “Жовтень”, який протягом тривалого часу збуд-

жував громадську думку, виступав ревним поборником нового в суспільному та літературно-мистецькому житті. За його пропозицією Секретаріат ЦК КПУ ухвалив постанову “Про істотні недоліки в роботі журналу “Жовтень”, в якій погодився із звільненням Р.А.Братуня від обов’язків відповідального редактора журналу “Жовтень”, а також зобов’язав Спільку письменників України і Львівський обком партії “зміцнити редколегію “Жовтня” кваліфікованими, політично зрілими кадрами”¹⁸.

Не випадали з поля зору ЦК КПУ загальнореспубліканські та регіональні видання. В травні 1965 року серйозні зауваження від ЦК КПУ отримала редколегія журналу “Радуга”, яка намагалася опублікувати на своїх сторінках повість мемуарного характеру І.Дубинського “Циклон”, присвячену масовим політичним репресіям в Червоній Армії. В тексті твору автором проводилась думка про те, що в країні в 30-х роки, “...вирвавшись з диявольським натиском із пекла, задув жорстокий нещадний циклон. Захлиснувши собою всю неосязну нашу країну, він приніс їй безліч непоправних бід. Якщо звичайний циклон, сіючи на кожному кроці горе і руйнування, зривав з будинків покрівлю, то цей, особливий, зривав з людей голови. І чим цінніша була голова, тим менше шансів було їй уціліти”.

Такий підхід до висвітлення трагічних процесів в Україні викликав стурбованість державного комітету при Раді Міністрів УРСР по пресі. Його голова І.Ледошок в листі до ЦК КПУ визнав публікацію повісті І.Дубинського недоцільною, оскільки він не несе в собі необхідного виховного потенціалу¹⁹.

Спеціальною постановою ЦК КПУ від 4 серпня 1967 року завершилася спроба публікації на сторінках часопису полемічної статті М.Ромащенко “Думи над полями”. В ній за “опублікування політично неправильної статті редактору журналу Кондратенку оголошувалась догана, а редколегія зобов’язувалась “виправити допущену помилку”, надрукувавши рецензію по цьому питанню”²⁰.

Не уникнув покарання від вищого політичного керівництва і Л.Дмитерко, який

майже не робив ні кроку без погодження з директивними органами. Однак, публікації на сторінках редагованого ним журналу оповідання Я.Ступака “Гординя” була присвячена постановою Секретаріату ЦК КПУ від 29 лютого 1967 року “Про ідейно-політичну помилку журналу “Вітчизна”. В згаданому документі оповідання Я.Ступака оцінювалось як ідейно шкідливе, а Л.Дмитерку за притуплення політичної пильності оголошувалась догана”²¹.

За дорученням ЦК КПУ республіканський комсомол навів порядок в журналі “Дніпро”. Постановою Секретаріату ЦК ЛКСМУ від 26 вересня 1969 року доручалось протягом місяця перевірити склад редакційної колегії та зміцнити редакцію журналу²².

Приводом до такого покарання стала публікація на сторінках “Дніпра” повісті В.Лігостова “Подорож до Ельдорадо”, оповідань М.Олійника “Місцевий історик”, Б.Антоненко-Давидовича “Спокуса”, гуморесок Ю.Ягейкіна “Загадка про труби”, А.Крижанівського “Інтерв’ю з колоритним дідом”²³.

Заходами вищого політичного керівництва поступово обмежувались плани випуску літератури республіканськими видавництвами. Варто було комсомольському видавництву “Молодь” випустити у світ “ідейно хибну” книгу І.Чендея “Березневий сніг”, як Секретаріат ЦК ЛКСМУ своєю постановою вказав дирекції видавництва на “притуплення політичної пильності, невимогливості, низький рівень організації творчого процесу”. Цим же рішенням було увільнено з роботи у видавництві редактора книги “Березневий сніг” Р.Тищенка²⁴.

Не мали змоги вже згадане видавництво “Молодь” та “Радянський письменник” розпочати у 1968—1969 рр. роботу по виданню поетичних збірок ідейно скомпрометованих Кир’яна, Воробйова, Клочка, Голобородька.

На пропозицію КДБ України В.Нікітченка з директорами видавництва у квітні 1969 року у відділі культури ЦК КПУ була проведена роз’яснювальна бесіда “Про недоцільність видання згаданих

рукописів, оскільки вони складаються з творів, далеких за своєю тематикою від актуальних проблем сучасного життя”²⁵.

В результаті проведених заходів був посилений контроль з боку політичного керівництва за формуванням видавничих планів, походженням і публікацією окремих видань суспільно-політичної, наукової та художньої літератури.

Протягом 1960—70-х років незгасаючими вогнищами вільнодумства залишались різноманітні літературно-мистецькі заходи, здійснені за ініціативою або при підтримці творчих спілок, громадських організацій. Причому рік у рік порядок їх проведення значною мірою ускладнювався. Центральний та місцеві органи партійного керівництва намагалися тримати в полі зору кожну індивідуальність, відмовляючи їй у праві на власну думку, власне судження, якщо вони розходилися з офіційно прийнятою точкою зору. Кожний випадок, що виходив за встановлені жорсткі рамки, викликав ланцюгову реакцію з боку владних структур з самими непередбаченими наслідками. Наприклад, не встигла радіостанція “Рим” провести в листопаді 1963 року передачу про стан сучасної української літератури та культури в цілому, помітити “нову опозиційну течію”, що частково протистоїть методу соціалістичного реалізму (Є.Гуцало, В.Дрозд, В.Шевчук), як за особистим дорученням першого секретаря ЦК КПУ П.Шелеста відділом науки і культури були розроблені спеціальні запобіжні заходи, спрямовані на протидію буржуазній пропаганді²⁶.

На різних рівнях партійної ієрархії обговорювались зустрічі, вечори, інші заходи молодих українських літераторів, проведені в 1964 р. в клубі заводу “Більшовик”, в березні 1965 року — поблизу Київського верстатобудівельного заводу, у вересні 1965 року — в кінотеатрі “Україна”, під час прем’єри фільму “Тіні забутих предків” та ін.²⁷

Завдавала клопоту політичному керівництву і відповідним підрозділам спецслужб діяльність етнографічного хору “Гомін”, заснованого 1968 року за ініціа-

тивною кандидата мистецтвознавства Леопольда Ященка. Широка популярність хорового колективу, глибоко народний характер його заходів стали перепорою для подальшої діяльності ентузіастів. Самвидавний журнал “Український вісник” нарахував близько 40 випадків, коли учасники хору зазнавали переслідувань за місцем роботи, навчання в партійному і комсомольському порядку. З членів Спілки композиторів України був виключений і керівник колективу Леопольд Ященко.

В підтримку Л.Ященка виступило ряд діячів культури, однак Спілка композиторів в даному випадку виявила виняткову принциповість. Такою ж принциповою була вона і при вирішенні долі молодого талановитого композитора Валентина Сілівестрова. Причиною тому усталена думка в ЦК Компартії України про те, що твори В.Сілівестрова і йому подібних “витлумачуються нашими ворогами як приклади начебто існуючого намагання радянської літератури і мистецтва уникнути партійного впливу, обмежитись сферою незалежної від суспільства творчості”²⁸. Отже, знову перед інакодумством, але тепер в музиці був поставлений високий щільний заслін.

Особливо ревно здійснювались пошуки і викорінення інакодумства в кіномистецтві. Напоумити кіномитців ставила за мету постанова ЦК КПУ від 28 серпня 1962 року “Про заходи щодо поліпшення керівництва розвитком української художньої кінематографії”. У згаданому документі вже констатувались збочення окремих митців “...в правильній оцінці явищ дійсності”, відсутність “...вміння бачити головне і вирішальне в нашому житті, розуміння перспектив розвитку радянського суспільства на шляху до комунізму”²⁹.

На тлі подібних традиційно декларативних фраз зовсім інше бачення шляхів розвитку українського кінематографу спостерігаємо у одного з найвидатніших діячів світового кінематографу Сергія Параджанова. В листі до секретаря ЦК КПУ Ф.Овчаренка, захищаючи нетрадиційне кіно, він писав: “В цьому кінематографі дерзання, експеримент, поетична символіка і філософські узагаль-

нення поєднувалися з міцним ґрунтом народного життя і народного мислення і виростили в активну силу сучасної національної поетики. А таке поєднання новаторського духу з національним ґрунтом, така мобілізація всіх духовних багатств нації, народної культури для вирішення нових епохальних завдань, для виховання нової соціалістичної, виховної і естетичної структури суспільства — це сьогодні чи не найголовніше, і тільки в кіно або мистецтві взагалі, а у всій сфері духовного буття. І це те, що ми ще майже не робимо по-справжньому”³⁰.

Саме такі підходи обумовили появу на українському екрані такого шедевр як “Тіні забутих предків”, удостоєного багатьох призів міжнародних кінофестивалів, творчі пошуки в процесі роботи над стрічками “Криниця для спраглих” (автор сценарію — І. Драч, режисер-постановник Ю. Ільєнко, редактор — О. Сизоненко), “Звірте свої годинники” (автор сценарію Ліна Костенко, режисер-постановник В. Іляшенко), створення напрочуд талановитого сценарію фільму “Київські фрески”.

Питання “Про окремі серйозні недоліки в організації виробництва кінофільмів на Київській кіностудії ім. О. Довженка” 30 червня 1966 року розглянула Президія ЦК КПУ. Внаслідок тривалого обговорення, в якому взяли участь П. Шелест, В. Щербицький, А. Скаба та інші, була прийнята постановова, в якій виносився вердикт самотній роботі кіномитців. У фільмі “Криниця для спраглих” вище політичне керівництво побачило “викривлення “життєвої правди” і характерів наших сучасників, ...заперечення ідеалів, якими живе народ Радянської України”. “Антирадянський присмак” побачили члени та кандидати в члени Політбюро ЦК КПУ і у відзнятих матеріалах до фільму “Звірте свої годинники”, в яких нібито “...всупереч життєвій правді і попередньому задуму, створюється фільм не про подвиг трьох українських поетів — громадян, які віддали життя заради захисту соціалістичної Батьківщини, а, навпаки, про їх безглузду смерть, причину якої автори бачили в недосконалості керівництва країною напередодні і в час війни проти гітлерівських окупантів...”³¹.

Ще більш хльосткішою була критика сценарію та відзнятих матеріалів фільму “Київські фрески”, які розглядалися ідеологічним апаратом “...викривленням, подекуди патологічним сприйманням дійсності, прагненням ствердити людську самотність, показати маячіння, душевну безвихідь”³².

Вище політичне керівництво винесло суворі покарання відповідальним працівникам комітету по кінематографії, кіностудії ім. О. Довженка тощо. Та вони не йдуть в ніяке порівняння з тими втратами, які відчула українська культура внаслідок грубого втручання в творчість, політичної та ідеологічної корекції мислення художника.

Після такої корекції протягом довгих років був відлучений від роботи Сергій Параджанов. Під неусипним оком цензури довгий час перебувала творчість Ю. Ільєнка, Л. Осики, І. Миколайчука.

Таким чином, аналізуючи партійні документи, інформації КДБ УРСР, переконуємося в тому, що кожен крок інакочумаючого письменника, митця та просто самотійно мислячої людини перебував під їх негласним наглядом, отримував свою політичну, а в деяких випадках і юридичну оцінку. Жорсткий політичний та ідеологічний тиск з боку владних структур призвів до значної поляризації в літературно-мистецькому середовищі. Певна і досить значна частина творчої інтелігенції стала на шлях конформізму, підтримала своїми діями пануючий режим. Інша, більш послідовна течія стала основою формування опозиційного руху проти існуючого ладу. Протистояння нонконформістської частини творчої інтелігенції виявилась в самих різноманітних формах у відстоюванні свободи творчості; пропаганді кращих культурно-мистецьких традицій українського народу; заходах по збереженню історичної спадщини, української мови.

Олег Бажан (м. Київ)

¹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО України). - Картотека постанов Політбюро і Секретаріату.

² Там само. - Ф. 1, оп. 8, спр. 2788. - Арк. 19.

- ³ Там само.
⁴ Сверстюк Є. Блудні сини України. - К., 1999. - С. 26.
⁵ Медведєв Р.А. Н.С.Хрущев. Политическая биография. - М., 1990. - С. 220-230.
⁶ ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 31, спр. 2152. - Арк. 12.
⁷ Там само. - Арк. 15.
⁸ Там само. - Арк. 16.
⁹ Там само. - Арк. 40.
¹⁰ Там само. - Спр. 2674. - Арк. 63.
¹¹ Там само. - Арк. 50.
¹² Там само. - Оп. 24, спр. 4703. - Арк. 81.
¹³ Там само. - Арк. 86-87, 90, 91, 94.
¹⁴ Науковий архів Московського історико-просвітницького товариства "Меморіал". - Ф. 103, папка "Психіатрія". - Арк. 108.
¹⁵ ЦДАГО України. - Ф. 1, оп. 6, спр. 3457. - Арк. 33-34.

- ¹⁶ Там само. - Арк. 35.
¹⁷ Там само. - Оп. 24, спр. 6001. - Арк. 77, 81-82.
¹⁸ Там само. - Оп. 8, спр. 3290. - Арк. 166.
¹⁹ Там само. - Оп. 24, спр. 60001. - Арк. 89, 92.
²⁰ Там само. - Опу. 8, спр. 3340. - Арк. 20.
²¹ Там само.
²² Там само. - Оп. 25, спр. 183. - Арк. 35.
²³ Там само. - Арк. 45-52.
²⁴ Там само. - Арк. 34.
²⁵ Там само. - Арк. 26.
²⁶ Там само. - Оп. 24, спр. 5691. - Арк. 9, 14.
²⁷ Там само. - Спр. 6160. - Арк. 150-156.
²⁸ Там само. - Оп. 10, спр. 1065. - Арк. 47.
²⁹ Там само. - Оп. 6, спр. 3481. - Арк. 21.
³⁰ Державний архів Служби безпеки України. - Спр. 69269-ФП, т. 5. - Арк. 76.
³¹ ЦДАВО України. - Ф. 1, оп. 6, спр. 3954. - Арк. 21-22.
³² Там само. - Спр. 4005. - Арк. 97.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДЕРЖАВНО-ЦЕРКОВНИХ ВІДНОСИН у 1920-30 роки

(на прикладі громад баптистів та євангельських християн Потавщини)

З'ясування стосунків між молодого радянською державою та релігійними конфесіями розпочалося відразу після жовтневого перевороту. У січні 1918 року в Росії, а в 1919 році — в Україні було опубліковано декрет "Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви". Але ці документи не внесли у стосунки влади і релігійних організацій спокою та взаєморозуміння, а, навпаки, визначивши послідовність більшовиків у своєму ставленні до релігії, ще більше загострили ситуацію.

Починаючи з 1918 року, радянське керівництво фактично розпочало "війну з релігією". Чи можна було її уникнути? Якщо реально оцінювати тогочасні події, то, мабуть, ні.

Обидві сторони намагалися заявити своє беззастережне право на істину, бути

духовним вождем народу. Гадаємо, що перший крок до діалогу мала зробити держава, оскільки саме вона започаткувала ідеологію, супротивну багатомільйонним масам віруючих. Це дозволило б їй не тільки виправити власні помилки, а й кинути зерно миру в розбурхане суспільство. Але впевнені у перемозі соціалістичного суспільства, в якому немає місця релігії, більшовики не зробили кроку назустріч віруючим. Складалася парадоксальна ситуація: релігійні організації були більше зацікавлені у виконанні владою декрету про відокремлення церкви від держави.

Братовбивча громадянська війна, здавалося, мала б спонукати партію та державу відійти від революційного максималізму в питаннях, що стосувалися релігії.